

*Weisz Boglárka: A királyketteje és az ispán harmada.
Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében.*

MTA Bölcsészettudományi Kutatóintézet Történettudományi Intézet,
Budapest, 2013. 538 oldal.

Weisz Boglárka hosszas kutatómunka lezárásaként a 2012-ben elindított *Magyar Történelmi Emlékek* című sorozat egyik alsorozatában, az *Adattárakban* jelentette meg a középkori vámokkal kapcsolatos eredményeit 2013-ban. A szerző a magyar gazdaságtörténet egyik jeles kutatója, aki jelen munkájával a szakma egy régi adósságát törlesztette, hiszen a téma modern feldolgozásának terméke a középkori magyar gazdaságtörténet egyik jelentős monográfiája és segédkönyve lett.

A kötet a magyar középkor kezdetétől nagyjából I. (Nagy) Lajos uralkodásáig terjedően öleli fel az adatokat, a vizsgálatok időkorlátait a szerző műve elején tisztázza. Weisz kutatásai szerint az Árpád-korban a király nem csupán a saját maga, hanem a mások tulajdonában lévő vámok alól is adhatott mentességet, amely gyakorlat csak a 14. században változott meg. Ez a körülmény is indokolhatja a korszakhatárok felállítását. Tegyük azonban hozzá, hogy – mint azt Weisz kutatásai is alátámasztják – az Anjou-kori állam belső struktúrája, különösen a 14. század első felében, szorosan kapcsolódott az Árpád-korhoz. Ennek megfelelően Nagy Lajos korának bemutatásához további kutatások szükségesek.

A kötet három jól elkülöníthető részre tagolódik: a bevezető után a szerző a magyar középkor első felének vámtörténetét mutatja be átfogóan egy közel ötvenoldalas előtanulmányban. Ezt követi a monográfia gerincét képező adattár, végül pedig az olvasó egy, a kutatás szempontjából igen értékes függelékkel talál.

Az említett vámtörténeti előtanulmány négy alfejezetre oszlik. Ezek a vámok tipológiáját, a királyi vámpolitika alakulását, a vámokból befolyt jövedelmeket, továbbá a vámok alóli mentesség témáit járják körbe. Részletes elemzést olvashatunk a vámok fajtáiról, arról, hogy kik és hogyan szedték az egyes vámfajtákat, továbbá hogy a királyi akarat milyen befolyással bírt a gazdaság e területének alakulására az Árpádok és I. (Anjou) Károly – olykor pedig, ha a téma tárgyalása szempontjából szükséges volt, a későbbi uralkodók – királyságában. A szerző informatív és közérthető elemzése, azon túl, hogy a téma iránt érdeklődők számára jelentős alpmunka, véleményem szerint a jövőben az egyetemi oktatásban is megkönnyítheti a fontosabb fogalmak és folyamatok megértését. Nemcsak arra kapunk választ, hogy a vámolás a gyakorlatban hogyan zajlott, de azt is megtudjuk, hogy az első világi személy részére tett vámadomány II. Gézától származik, s hogy az 1/100-as és 2/100-as vámkulcsokat a tízes számrendszer szerint számolták (eltérően a többi vámkulcstól, amely a tizenkettes számrendszert vette alapul), így e két vámkulcs kapcsán a legrégebbi értékívással van dolgunk. A vámszedő helyeket (a vásárokhöz hasonlóan) megkülönböztető jelekkel is ellátták, például kereszttel vagy kerékkel jelölték az utazók számára.

Ezekkel a kérdésekkel Weisz Boglárka már több tanulmányában is foglalkozott, melyek közül a győri vagy éppen az esztergomi vámok történetét tárgyaló írása említendő meg elsősorban.¹ Jelen munka adatgazdagsága ugyanakkor több hasonló vám, így például a budai vagy a gölnichányai különálló feldolgozását is lehetővé teszi. A dubicai harmincad kérdése szintén izgalmas problémát jelent, hiszen dacára annak, hogy a harmincad a királyi pár (elsősorban a királyné) jövedelmei közé tartozott, Ágoston zágrábi püspök a Babonicsok birtokosztályakor, 1314-ben János bánnak ítélte azt. Az, hogy mi lehet ennek a döntésnek a hátterében, további kutatások tárgyát képezheti.

Az előtanulmány olvasása közben több érdekes kérdés is megfogalmazódik az olvasóban. Ezek közül az egyik, hogy vajon az uralkodó hogyan szavatolhatta a védelmet, mely a vámok megfizetésével járt az ország útjain közlekedőknek? Hiszen ez az uralkodók kötelessége volt az egész középkorban. Nem kevésbé fontos, hogy a külföldiek közül a vizsgált időszakban miért egyedül a velencei kereskedőknek volt részleges vámmentességük áruik szállítása során? Weisz Boglárka jelen munkájának nem célja megválaszolni ezeket a kérdéseket, de a szerző olyan fontos gondolatokat vet fel, amelyekkel mindenképp segíthet előrelendíteni a középkori magyar kereskedelemmel, az úthálózattal, de akár a politikum és a gazdaság egymásrataltságával kapcsolatos kutatásokat is.

Maga az adattár egy nyilvánvalóan hosszú és aprólékos munka végeredménye, amelyet a témával foglalkozók még hosszú ideig haszonnal forgatnak majd. Ebben a részben Weisz nemcsak a vámos helyeket gyűjtötte össze, hanem a vásáros vagy vízi átkelőhelyeket is, ezzel is elősegítve a középkori Magyar Királyság úthálózatának feltérképezését. A szerző nem titkolt célja, hogy kutatásait a későbbiekben a középkor következő időszakára is kiterjessze. Az egyes rekordok ábécérendben követik egymást. Ilyen típusú adattár készítésekor ez a legkézenfekvőbb módszer, noha ez az eljárás némiképp megnehezíti egy-egy megye vámtörténetének áttekintését. Az adott település magyar neve mellett zárójelben megtalálható annak mai neve, továbbá a megye, ahol a középkorban volt, végül pedig az ország kódja, amelynek a területén az egykori vámszedőhely ma megtalálható. Az egyes adattári rekordok teljességre törekedve gyűjtenek össze minden információt, amely a 11. századtól I. (Nagy) Lajos uralkodásának elejéig az adott település vámtörténetére vonatkozóan fellelhető volt. Olykor egész megyék is egy-egy rekordot képeznek (például Abaúj, Békés, Komárom stb.), amennyiben a források egy-egy megye vámjövedelmeivel kapcsolatban tartalmaznak uralkodói rendelkezéseket vagy egyéb információkat.

Weisz adattára több mint 900 rekordot tartalmaz. A legtöbb adatot a szerző Zala, Bihar, Somogy, Pozsony, Nyitra és Zemplén megyék vonatkozásában találta (megyénként harmincnál is több rekordot), míg a délvidéki bánságokat és Erdélyt leszámítva, vagyis a szűkebb Magyarországot tekintve egyedül

¹ Weisz Boglárka 2003: Az esztergomi vám Árpád-kori története. *Századok* (137.) 4. 973–981; Weisz Boglárka 2003: A győri vám Árpád-kori története. In: uő. (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok*. Szeged, 227–236.

Közép-Szolnok és Torontál vármegyékből nem került elő adat vámos vagy réves helyre. Ugyanakkor hét helység esetében a források bizonytalan szövege miatt a pontos helyet nem lehetett meghatározni, míg kilenc vám-, illetve révhelynél, például a folyók kapcsán (Kulpa vagy Morva) ugyanez a helyzet állt elő, hiszen egy folyón felállított rév hovatarozása néha még a kortársak előtt sem mindig volt egyértelmű. Regionális összehasonlításban meglepőnek tűnhet, hogy Erdélyből a szerző összesen kevesebb adatot tudott összegyűjteni, mint például Zala megyéből. Ám ha figyelembe vesszük, hogy Erdély igazán majd csak I. (Nagy) Lajos uralkodása alatt kapcsolódott be a távolsági kereskedelembe, akkor már nem annyira kirívó, hogy a 14. század közepéig csupán negyvenöt vámszedő helyre, vásártartási engedéllyel bíró településre és révvel, híddal rendelkező helységre találunk információkat a kötetben. Ettől függetlenül a Székelyföld teljes hiánya még így is igen feltűnő.

Az adatbázis meglehetősen sok új információt és adatot tartalmaz. A korábbi kutatáshoz képest az egyik legszembetűnőbb eltérés az, hogy az eddigi szakirodalom szinte teljes egészében elhanyagolta a révek, kikötők és hidak jelentőségét. Ez jellemzi többek között Györffy György szintén óriási anyagot feldolgozó történeti földrajzi munkáját,² de Ila Bálint Gömör megyéről szóló többkötetes műve is hasonló hiányokkal küzd.³ A Györffy által feldolgozott Abaúj megyéhez képest például Weisz Boglárka kilenc új adatot tud felmutatni saját gyűjtése alapján, egy esetben pedig egy olyan települést is közöl (Garbóc), amelyről Györffy valószínűleg nem tudott, de legalábbis műve vonatkozó részében nem található meg. Gömör megyében ugyanakkor öttel több adatot találunk az adattárban, mint Ila Bálint említett művében. Melléte település kapcsán Weisz arra is rámutat, hogy középkori vámjának említése csupán egy újkori hamisítványban őrződött meg, amelyről Ila nem tett említést.⁴ Hasonló a helyzet Mályusz Elemér Turóc megye vámhelyeiről szóló, immár közel egy évszázados tanulmánya esetében is.⁵ Weisz három turóci rekordot említ, Otmárt, ahol híd állt, Ruttkát, ahol rév volt, és Turócot, ahol vámot szedtek. Mályusz adatai azonban későbbiek, I. (Nagy) Lajos uralkodása idejéből származnak. Szucsányban már 1359-ben *tributarius regius* működött, akinek feladatai közé tartozott ráadásul az is, hogy a szucsáni és szentmártoni vásárvámokat ispánja részére beszedje.⁶ 1363-ban a Turóc és a Vág összefolyásánál említik azt a révet, amely a Sárkánysziget közelében volt. Ugyanebből az évből Mályusz egy hidat is talált a Prekopa folyón.⁷ Weisz Boglárka valószínűleg azért nem vette fel ezeket az adatokat a saját munkájába, mert nem talált minden kétséget kizáró bizonyítékot arra, hogy ezeken a helyeken már

² Györffy György 1963–1998: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I–IV. Budapest.

³ Ila Bálint 1944–1976: *Gömör megye*. I–IV. Budapest.

⁴ Ila 1944–1976: III. 28–29.

⁵ Mályusz Elemér 1919: Turóc megye vámhelyei és forgalma a középkorban. *Századok* (53) 1–2. 34–56.

⁶ Mályusz 1919: 35.

⁷ Mályusz 1919: 53.

I. (Anjou) Károly idején is szedték az említett illetékeket. Bár Szucsány esetében felmerül a kérdés, hogy ha 1359-ben királyi vámost említenek azon a településen, amely az 1320-as évek óta királyi kézen lévő Szklabinya várához tartozik,⁸ akkor vajon nem nyúlhat-e korábbra vissza a vámszedés? Sajnos ezzel kapcsolatban a legfrissebb szlovák szakirodalom sem kínál megnyugtató választ,⁹ így talán majd Weisz további kutatásai hozhatnak mérvadó eredményeket. Jan Beňko említ egy adatot 1183-ból, amelyből arra a következtetésre jutott, hogy Turóc megyében Znievnél útvámost szedtek, és ennek egy részét III. Béla a nyitrai egyháznak adományozta.¹⁰

A révek kapcsán azonban egy apró hiányosságról is említést kell tennem. Weisz a vámok és a révek esetében részletesen leírja a forrásokban előforduló eltérő terminológiákat. Utóbbiaknál azonban nem szerepel a *vadum* szó, amely ugyan gázlót is jelent, ellenben maga a szerző is rév értelemben használja például a Gömör megyei Szentkirálynál. Ila Bálint ugyanígy révként emlékszik meg róla saját művében.¹¹ Györffy György szintén két vonatkozó adatot említ Abaúj megyében, az egyiket Búd és Gibárt között,¹² a másikat a Szepsibe tartó úton, Horváti 1275. évi határleírásában.¹³ Szintén további kutatásokat igényel egyes esetekben annak eldöntése, hogy a forrás pontosan milyen vámtípusról emlékezik meg. A Pest megyei Újfalú kapcsán például Weisz ezt a rendelkezésére álló források alapján nem tudta minden kétséget kizáróan megállapítani, Tringli István ugyanakkor közlekedési vámként számol be róla.¹⁴ Mindezekből is látszik, hogy még számos megválaszolandó kérdés maradt, amelyekre azonban Weisz Boglárka kutatásai sok esetben megkönnyíthetik a válaszok megfogalmazását.

A monográfiát egy függelék zárja, amelyben negyvenhárom vámszabályzat szerepel táblázatokba szedve, amely a kötet igen értékes részét képezi, hiszen az Árpád-korból és a korai Anjou-korból ismert vámtarifákat ilyen teljességben ez idáig még senki sem gyűjtötte össze. Ezek közül huszonhárom az Árpád-korból, a maradék húsz pedig I. (Anjou) Károly uralkodásának idejéből való. Ez az összeállítás nemcsak azt összegzi, hogy hol és milyen típusú vámot szedtek, hanem táblázatba rendezve az egyes vámtételekről és a vámok összegéről is informálja az olvasót. Amennyiben a vám értékében változás állt be, úgy Weisz azt is közli. Szintén a függelékben kapott helyet két térkép. Az egyik az 1336. évi

⁸ Engel Pál 1996: *Magyarország világi archontológiája 1301–1437.* I–II. Budapest, I. 432.

⁹ Beňko, Jan 1996: *Starý Turiec.* Martin, 142–143.

¹⁰ Beňko 1996: 44. Jan Beňko azonban egy olyan oklevélből vonta le következtetését, amelyet Weisz Boglárka is említett, az oklevélben szereplő *teloney de Turc* alapján azonban azt Turócnál közli az adatbázisában. Vö. Marsina, Richard 1971–1987: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae.* I–II. Bratislava, I. 94. sz.

¹¹ Ila 1944–1976. IV. 84.

¹² Györffy 1963–1998: I. 87. Vö. Kristó Gyula (szerk.) 1996: *Anjou-kori Oklevéltár / Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. IV. 1315–1317.* Budapest–Szeged, 57. sz.

¹³ Györffy 1963–1998: I. 147.

¹⁴ Tringli István 2001: Pest megye a késő középkorban. In: Torma István – Zsoldos Attila (szerk.): *Pest megye monográfiája I/2.* Budapest, 128.

csökkentett vámtarifájú utat mutatja be, a másik pedig a kakati révet ábrázolja. Ugyanakkor az adattár részben is szerepel kilenc további térkép, amelyeket talán célszerűbb lett volna szintén a függelékben elhelyezni. Mellékletként egy szét-hajtható, korabeli Magyarország térkép tartozik még a könyvhöz, amelyen az adattárban ismertetett településeket találjuk meg. Apró hiányosság csupán, hogy a sárvári harmincad hiányzik, de az adattár vonatkozó részében olvashatunk róla.

A kötetben való tájékozódást részletes földrajzi és személynévmutató segíti elő. A számos gazdaságtörténeti probléma vizsgálatát lehetővé tevő adattár, valamint az átfogó és rendkívül alapos előtanulmány mellett a szerző munkáját a jegyzetapparátus (közel 4000 lábjegyzettel) és a terjedelmes bibliográfia (húsz oldal) teszi ténylegesen a téma egyik alpművévé. Forráskezeléséről elmondható, hogy az okleveleken kívül bizonyos esetekben a középkori történeti irodalmat (például a 14. századi krónikakompozíciót) is beemelte munkájába. Egyaránt használja a régebbi és a kurrens szakirodalmat, nem feledkezve meg a szlovák, német, horvát és kisebb részben a román szakirodalomról sem.

Összegzésként elmondható, hogy Weisz Boglárka egy olyan fontos munkát tett le az asztalra, amelyet a szűkebb és tágabb szakma, itthon és külföldön egyaránt bármikor bátran kézbe vehet és kézbe is fog venni. Az adattár rendkívül széles spektrumú kutatásokat segíthet elő. A kötet egy-egy megye vámszedő helyeinek feltérképezéséhez, az úthálózat megrajzolásához megkerülhetetlen. Nem elhanyagolható ugyanakkor a politikai és gazdasági szféra összefonódásának vizsgálata sem. Könnyebbé teheti egy-egy regionális konfliktus esetleges gazdasági hátterének megértését is (hiszen a vizsgált időszak a tartományurak felemelkedésének korszakát is magában foglalja), de akár még Kubinyi András központi helyek elméletének Árpád-kori előzményei is vizsgálat tárgyává tehetők az adattár alapján. Mindezen felül a mű az egyetemi oktatás hasznos segédkönyvének is tekinthető.

Haraszti Szabó Péter